

Majkl A. Lebovic

**Put ka
ljudskom
razvoju:**
kapitalizam
ili
socijalizam

Impresum

Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili socijalizam?

Majkl A. Lebovic

Naslov originala

Michael A. Lebowitz, „The Path to Human Development: Capitalism or Socialism?“

Izdavač

Centar za politike emancipacije

www.pe.org.rs

Uredništvo

Darko Vesić

Miloš Baković Jadžić

Tanja Vukša

Vladimir Simović

Prevod

Jelena Veljić

Redaktura i lektura

Uredništvo i Nikoleta Kosovac

Prelom i dizajn

inkart

Štampa

Pekograf, Beograd, 2014.

Tiraž

1000

Ova publikacija je objavljena uz podršku Rosa Luxemburg Stiftung – Southeast Europe.

www.rosalux.rs

Predgovor

Ukoliko imamo veru u ljude, ukoliko verujemo da cilj ljudskog društva mora biti da se „osigura sveukupan ljudski razvoj“, naš izbor je jasan: socijalizam ili varvarizam.

Ove zaključne reči iz knjige *Put ka ljudskom razvoju* (*The Path to Human Development*) stoje na poslednjoj strani jednog venecuelanskog izdanja – u pitanju je džepna verzija koja umnogome podseća na široko distribuiran *Socijalizam ne pada sa neba* (*Socialism Does Not Drop from the Sky*) (peto poglavlje iz *Izgradimo ga sada* [*Build It Now*]). Drugo izdanje, zajedno sa proširenim izdanjem ovog drugog eseja (uključujući i moj *Nova krila za socijalizam* [*New Wings for Socialism*]), objavljen aprila 2006. u *Monthly Review*-u), nalazi se u procesu objavljivanja pod nazivom *Logika kapitala nasuprot logici ljudskog razvoja* (*The Logic of Capital versus the Logic of Human Development*) za potrebe lokalnih društvenih biblioteka u Venezueli.

Zbog numeracije odeljaka i paragrafa, oba izdanja odstupaju od tradicionalnog knjiškog formata (i formata *Monthly Review* izdanja). Razlog za to postoji. Dok su analiza kapitalizma i predstavljanje socijalističke alternative tu za individualne čitaoce/teljke (za koje numeracija nije neophodna), kolektivni čitaoci/teljke predstavljaju ciljnu grupu ovog rada. Drugim rečima, ovaj tekst je pripremljen tako da potpomo-

gne obrazovne i političke diskusije u Venecueli (u okviru, na primer, sindikata, komunalnih saveta, socijalističkih formacija). Numeracija odeljaka i paragrafa olakšava ovu vrstu diskusije. Ukratko, ovaj rad nije zamišljen kao krajnji proizvod namenjen za konzumiranje od strane individualnih pasivnih čitalaca/teljki; umesto toga, njegova svrha je da bude sredstvo za podsticanje kolektivne borbe protiv kapitalizma i borbe za socijalizam. Kao što rečenica koja prethodi onoj gore citiranoj ukazuje, „mi znamo da moramo biti spremni za borbu“.

Naravno, činjenica da moramo biti spremni da se borimo za društvo koje omogućava pun razvoj ljudskih bića ne važi samo za Venecuelu. Kao jedan od primera važnog posla koji obavlja, politika *Monthly Review*-a da objavljene članke učini dostupnim i onlajn omogućiće organizacijama da iskoriste ovaj tekst na onaj način na koji misle da će najbolje doprineti borbi. Mislim da je ovo jedan od mnogih načina na koje ljudi iz *Monthly Review*-a redovno doprinose kroz *Press* i sada *MRzine*. U svom govoru o brošuri na venecuelanskom Sajmu knjiga prošlog novembra, citirao sam Bertolda Brehta „posegni za knjigom: ona je oružje“, i napomenuo da je ovaj tekst pisan tako da bude oružje. U borbi protiv varvarizma svuda, potrebna su nam mnoga oružja.

- Majkl A. Lebovic (2009.)

Šta želimo?

1. Šta svi mi želimo? Želimo da budemo sve što *možemo* da budemo. I ne želimo to samo za sebe. Želimo da i naše porodice i naši najmiliji budu u stanju da razviju sve svoje potencijale – da svi dobijemo sve što nam je potrebno za naš razvoj. *Svakome prema njegovoj/njenoj potrebi za razvojem.*

Šta nam je potrebno za naš razvoj?

2. Postoje, međutim, dve poente koje moramo da naglasimo. Prvo, ukoliko želimo da govorimo o mogućnosti ljudskog razvoja, moramo uvideti da su preduslovi razvoja dovoljna količina hrane, dobro zdravlje, obrazovanje i mogućnost da samostalno odlučujemo u svoje ime. Kako bismo uopšte mogli da razvijamo svoj celokupni potencijal ako smo gladni, lošeg zdravlja, slabog obrazovanja ili ako nama dominiraju drugi? Drugo, pošto nismo svi identični, ono što nam je neophodno za naš sopstveni razvoj očigledno se razlikuje od osobe do osobe.

Društvo koje naglašava mogućnost za razvoj našeg potencijala

3. Ideja o društvu koje će omogućiti pun razvoj ljudskog potencijala oduvek je bila cilj socijalista/kinja. U svom ranom nacrtu *Komunističkog Manifesta*, Fridrih Engels je upitao: „Koji je cilj komunista?“. Njegov odgovor je bio: „Preinačiti društvo tako da svaki njegov član može potpuno slobodno razvijati i potvrđivati sve svoje sposobnosti i snage ne narušavajući pritom temeljne pretpostavke toga društva“. Marks je sve ovo sumirao u finalnoj verziji *Manifesta* rekavši da je cilj „udruživanje, u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve“. Naš cilj, ukratko, ne može biti društvo u kome je nekim ljudima omogućeno da razvijaju svoje sposobnosti, a drugima nije; mi smo međuzavisni, mi

smo svi članovi/ce ljudske porodice. Potpun razvoj celokupnog ljudskog potencijala je naš cilj.

Odakle potiče ljudski razvoj?

4. Ljudski razvoj, međutim, ne pada s neba. On ne predstavlja poklon „odozgo“. Do njega se dolazi kroz aktivnosti samih ljudi – kroz ono što Marks naziva revolucionarnim praksama – „istovremenog menjanja okolnosti i ljudske delatnosti tj. samopromene“. Mi menjamo sebe kroz naše aktivnosti – kroz naše borbe i sve ono što radimo. Način na koji proizvodimo (na radnom mestu, u zajednici i u kući), način na koji se odnosimo prema drugima u našim aktivnostima, način na koji vladamo sobom (ili način na koji drugi vladaju nama) – sve to nas čini ljudima kakvim jesmo. Mi smo, ukratko, proizvod svih naših aktivnosti.

Logika Bolivarske revolucije

5. Svaki stanovnik Venecuele bi trebalo da prihvati ove ideje – one predstavljaju srž Bolivarskog ustava Venecuele. Eksplicitno je navedeno (u članu 299.) da cilj ljudskog društva mora biti taj da se „osigura sveukupan ljudski razvoj“, član 20. deklarise da „svi imaju pravo na slobodan razvoj njegove ili njene sopstvene ličnosti“, dok se u fokusu člana 102. nalazi „razvoj kreativnog potencijala svakog ljudskog bića i puno ostvarenje njegove ili njene ličnosti u demokratskom društvu“ – iz čega se jasno može videti da *tema ljudskog razvoja prožima Ustav*.

6. Dalje, Ustav se takođe fokusira na pitanje *kako* ljudi razvijaju svoje kapacitete i sposobnosti – to jest, kako dolazi do sveukupnog ljudskog razvoja. Član 62. Ustava navodi da je učešće naroda u „formiranju, sprovođenju i kontroli upravljanja javnim poslovima neophodan način za postizanje uključivanja kako bi se obezbedio kompletan razvoj, kako individualni tako i kolektivni“. *Neophodan* način – praksa, protagonizam.

7. Takođe, naglasak na demokratskom, participativnom i protagonističkom društvu prisutan je i u ekonomskoj sferi, zbog čega je u članu 70. naglašeno „samoupravljanje, zajedničko odlučivanje, saradnja u svim oblicima“ i zbog čega cilj člana 102., „razvoj kreativnog potencijala svakog ljudskog bića“, naglašava „aktivnu, svesnu i zajedničku participaciju“.

Ustav iz 1999. godine kao presek ravnoteže snaga u tom trenutku

8. Međutim, ovaj Ustav nije isključivo posvećen ljudskom razvoju. On zadržava podršku kapitalističkim institucijama koji su imali prethodni ustavi – putem garantovanja privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju (član 115.), prepoznavanja uloge privatne inicijative u stvaranju rasta i zaposlenosti (299.), i pozivanjem države da promovise privatnu inicijativu (112.).

9. Dalje, ovaj Ustav je uključio i specijalni uslov postavljen od strane neoliberalne politike finansijskog kapitala – nezavisnost Centralne banke, stavku koju imperijalizam želi u ustavu svake zemlje, jer se time ukazuje na činjenicu da izabrana vlada nije ta koja bi trebalo da donosi ključne odluke o ekonomiji, već to čine bankari/ke i oni koji su pod njihovim uticajem. Prosto, Bolivarski ustav iz 1999. godine predstavlja presek ravnoteže snaga u datom trenutku: on sadrži kapitalistički element i element orijentisan ka punom razvoju ljudskog potencijala.

10. Ali, da li su ovi elementi *kompatibilni*? Da li je moguće imati sveukupan ljudski razvoj sa kapitalizmom? Da li kapitalizam može biti put ka ljudskom razvoju?

Logika kapitala

11. Razmislite o kapitalizmu. U kapitalizmu, logika kapitala dominira; i ta logika se odvija u suprotnosti sa potrebama ljudskih bića za njihovim sopstvenim razvojem. U kapitalizmu, ciljevi proizvodnje su zapravo ciljevi kapitala, odnosno profit. Za kapital, ljudska bića i priroda su samo *sredstvo* za ostvarenje tog cilja.

Kapitalisti/kinje i radnici/e

12. Razmislite o prirodi kapitalističkih odnosa proizvodnje. Ona obuhvata dva centralna aspekta – stranu kapitalista i stranu radnika/ca. Sa jedne strane imamo kapitaliste – vlasnike bogatstva, vlasnike materijalnih sredstava za proizvodnju. Njihov interes je usmeren prema rastu njihovog bogatstva. Kapitalisti kupuju robu u cilju stvaranja *više* novca, dodatne vrednosti, viška vrednosti. I to je cela poenta – profit. Za kapitaliste, sve što je važno jeste rast njihovog kapitala.

13. Sa druge strane, imamo radnike/ce – ljude koji ne poseduju materijalna sredstva za proizvodnju onih stvari koje su im potrebne. Bez tih sredstava za proizvodnju, oni ne mogu da proizvedu robu koju bi prodali na tržištu. Kako onda dobavljaju stvari koje su im potrebne? Tako što prodaju jedinu stvar koju imaju na raspolaganju, svoju sposobnost za rad. Oni mogu izabrati kome da je prodaju, ali ukoliko žele da prežive ne mogu birati između toga da li će *prodati ili ne* svoj potencijal za obavljanje rada. Kapitalizmu su potrebni ljudi prinuđeni da prodaju svoju snagu da proizvode kako bi dobili novac za kupovinu stvari koje su im potrebne.

Prodaja radne snage

14. Međutim, razdvojenost sredstava za proizvodnju od proizvođača nije dovoljan uslov da bi radna snaga bila prodana. Ukoliko su radnici/ce odvojeni od sredstava za proizvodnju, preostaju im dve mogućnosti: (1) radnici/ce mogu da prodaju svoju radnu snagu vlasnicima sredstava za proizvodnju, ili (2) radnici/ce mogu da *iznajmljuju* sredstva za proizvodnju od vlasnika istih. Kako ćemo videti kasnije, samo prvi slučaj stvara uslove za kapitalističku proizvodnju.

15. Ko odlučuje? Ko odlučuje koji će se od ova dva scenarija odigrati? Vlasnici/ce sredstava za proizvodnju, odnosno kapitalisti, odlučuju. Vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju osigurava moć za donošenje odluka. Kapitalisti mogu odlučiti kako da koriste svoje vlasništvo kako bi postigli svoj cilj. Ukoliko oni odluče da uzmu u posed proizvodnju, onda je jedini način za radnike/ce da prežive taj da prodaju svoje kapacitete.

16. Ali, *zašto* kapitalista odlučuje da kupi radnu snagu? Kapitalista kupuje pravo da raspolaže radnikovim/cinim kapacitetom za obavljanje rada upravo zato što je to sredstvo da postigne *svoj cilj* – profit. Njega, kao kapitalistu, interesuje samo rast njegovog kapitala. Jednom kada je kapitalista kupio radnikov/cin kapacitet, u poziciji je da primora radnika/cu da proizvodi profit.

Tržišna razmena između kapitala i radnika

17. Sada imamo osnovu za razmenu između dve strane na tržištu, vlasnika novca i vlasnika radne snage. Radniku/ci je potreban novac, a kapitalisti je potrebna radna snaga. Svaki želi ono što onaj drugi ima; naizgled, svako bi dobio nešto ovom razmenom. To izgleda kao slobodna transakcija. Mnogi ljudi vide transakcije koje se dešavaju na tržištu i kažu „ovde

vidimo slobodu“. Naposljetku, niko vas ne tera da se uključite u određenu razmenu; umesto toga slobodni ste da izaberete da umrete od gladi.

18. Šta ovu tržišnu transakciju razlikuje od prodaje *bilo koje* robe? Istina, radnik/ca nema drugi izbor sem da proda ono što ima, ali to često važi i za seljaka ili zanatliju. Ono što je drugačije jeste ono što nastupa *sledeće*; nešto jako zanimljivo se dešava obema stranama u transakciji. Marks je pomenuo da „prvobitni vlasnik novca sada istupa napred kao kapitalista, za njim ide vlasnik radne snage kao njegov radnik“. I gde oni idu? Oni ulaze na radno mesto; ulaze na mesto gde kapitalista sada ima priliku da *koristi* to pravo svojine koje je kupio.

Logika kapitala u sferi proizvodnje – radnici/e pod kontrolom kapitala

19. Za proces proizvodnje koji se odvija unutar kapitalističkih odnosa karakteristične su dve ključne stvari. Prvo, radnik/ca radi pod rukovodstvom, nadzorom i kontrolom kapitaliste. Ciljevi kapitaliste (tj. potera za profitom) određuju prirodu i svrhu proizvodnje. Uputstva i naređenja u procesu proizvodnje dolaze do radnika/ca odozgo. Tu ne postoji tržište. Postoji vertikalni odnos između onoga ko ima moć i onoga koji je nema. U pitanju je komandni sistem, despotizam kapitalističkog radnog mesta.

20. Ali *zašto* kapitalista ovde ima moć nad radnicima/ama? Zato što je kupio pravo raspolaganja njihovom sposobnošću da obavljaju rad. To je pravo vlasništva koje je kupio. Pravo vlasništva koje je radnik/ica prodao i *morao* da proda jer je to bila jedini način da preživi.

Radnici/e bez vlasničkih prava

21. Druga karakteristika kapitalističke proizvodnje je ta da radnici/e nemaju pravo vlasništva nad proizvodom koji je rezultat njihove aktivnosti. Nemaju prava. Prodali su kapitalisti jedinu stvar koja bi im dala nekakvo pravo – potencijal da obavljaju rad. Ovde nisu u pitanju proizvođači u zadruzi koji imaju korist od sopstvenog truda jer imaju vlasnička prava nad proizvodima koje proizvode. Kada radnici/e rade vrednije ili produktivnije u kapitalističkom preduzeću, oni uvećavaju vrednost vlasništva *kapitaliste*. Za razliku od zadruge (koju ne karakterišu kapitalistički odnosi proizvodnje), u kapitalističkom preduzeću svi plodovi proizvodne aktivnosti radnika/ca pripadaju kapitalisti. Zbog toga je prodaja radne snage ključna kao distinktivno svojstvo kapitalizma.

Eksploatacija najamnih radnika/ca

22. Šta se, onda, dešava u sferi kapitalističke proizvodnje? Sve to logički sledi iz prirode kapitalističkih odnosa proizvodnje. Budući da je cilj kapitaliste višak vrednosti, on kupuje radnu snagu samo do one granice koja će omogućiti stvaranje tog viška vrednosti. Na kraju krajeva, on se ni ne bavi humanitarnim radom.

23. Kako bismo razumeli stvaranje viška vrednosti, razmislimo o tome šta radnici/e obično kupuju – drugim rečima, šta je ono što im je potrebno kako bi održali svoj postojeći životni standard, tj. prosečnu realnu nadnicu. Vodeći se opštim nivoom produktivnosti u društvu, možemo izračunati koliko sati rada dnevno je neophodno kako bi se proizvela ta realna nadoknada za rad. Na primer, u datom trenutku, dnevnicu može obuhvatiti 6 sati prosečnog rada – 6 sati „neophodnog rada“, što znači da je u proseku neophodno 6 sati da se proizvede ekvivalent te dnevnicu.

24. Naravno, kapitalista uopšte nije zainteresovan za situaciju u kojoj radnici/e rade samo onoliko koliko je dovoljno da dobiju svoj ekvivalent. Ono što kapitalista želi je da radnici/e obavne *višak* rada – to jest, da rad koji obavljaju radnici/e (kapitalistički radni dan) *premaši* nivo neophodnog rada. Neophodan uslov za stvaranje viška vrednosti je obavljanje viška rada – tj. više rada nego što je rad sadržan u onome što kapitalisti isplaćuju kao nadnicu. Kapitalista će, putem kombinacije svoje kontrole nad proizvodnjom i vlasništva nad rezultatima rada, delati tako da osigura da radnici/e dodaju više vrednosti u proizvodnji nego što ih je kapitalista platio. Eksploatacija predstavlja razliku između ukupnog rada koji oni obavljaju i količine rada koji je ekvivalent njihove najamnine (drugim rečima, razlika koja zapravo predstavlja njihov *neplaćeni* rad).

Zakoni kretanja kapitala

25. Stoga, možete biti sigurni da će kapitalista uraditi sve što je moguće kako bi povećao odnos između viška rada i neophodnog rada, odnosno stopu eksploatacije (ili, izraženo u novčanom obliku, stopu viška vrednosti).

26. Ukoliko je radni dan jednak nivou neophodnog rada (npr. šestočasovni radni dan iz ranijeg primera), ne postoji višak rada. I šta onda kapitalista može da uradi kako bi dostigao svoj cilj viška vrednosti (profita)? Jedna opcija je da smanji visinu nadoknade koju daje radniku/ci. Snižavajući realnu zaradu (na primer, smanjujući je za jednu trećinu), takođe opada i broj sati neophodnog rada kako bi se proizvela ta zarada. Umesto šest sati neophodnog rada, sada je potrebno samo četiri sata. Rezultat je taj da će preostala dva sata od šestočasovnog radnog vremena sada predstavljati taj višak rada koji ide u korist kapitaliste – odnosno, osnovu za proizvodnju viška vrednosti.

27. Druga opcija za kapitalistu je da iskoristi svoju kontrolu nad proizvodnjom kako bi povećao količinu rada koju radnik/ca obavlja. Produžiti radni dan, učiniti da radni dan traje što duže. Desetočasovni radni dan? Super, to bi sada značilo četiri sata neophodnog rada i *šest sati* viška rada. Dvanaestočasovno radno vreme? Još bolje. Radnik/ca će obavljati još više posla preko iznosa koji dobija za nadnicu i kapital će rasti. Još jedan način za izvlačenje viška rada iz radnika/ce je *intenziviranje* radnog dana – naterati radnike/ce da rade više i brže u datom vremenskom periodu i osigurati da nema proćerdanog pokreta i izgubljenog vremena. Svaki trenutak u kome se radnici/e odmaraju je trenutak u kome ne rade za kapital.

28. To je inherentna logika kapitala. Inherentna tendencija kapitala je da povećava eksploataciju radnika/ca. U prvom slučaju, opada visina realne nadnice; u drugom se povećava trajanje radnog dana. U oba slučaja, višak rada i stopa eksploatacije rastu. Marks je pomenuo da „kapitalista stalno pokušava da smanji nadnice na njihov fizički minimum, a produži radni dan do njegovog fizičkog maksimuma“. Ipak, u *nastavku* kaže „dok radni ljudi konstantno guraju u suprotnom pravcu“.

Klasna borba

29. Drugim rečima, u okvirima kapitalističkih odnosa, dok kapital gura u pravcu povećanja radnog dana u smislu dužine i intenziteta, i smanjenja plata, *radnici/ce se bore za smanjenje radnog dana i povećanje plata*. Na isti način na koji postoji borba sa strane kapitala, tako isto postoji i klasna borba sa strane radnika/ca. Zašto? Uzmimo kao primer borbu vezanu za radni dan. Zašto radnici/ce žele da imaju više vremena za sebe? Marks napominje da je vreme „prostor ljudskog razvoja. Čovek koji nema slobodnog vremena na raspolaganju, čiji je čitav životni vek, izuzev isključivo fizičkih prekida u formi sna, obroka i tako dalje, apsorbovan njegovim radom za kapitalistu, nije ništa više od tegleće marve“.

30. Šta je sa borbom za veće plate? Naravno, radnici/ce imaju fizičke potrebe kako bi preživeli. Ali potrebno im je mnogo više od toga. Marks je svojevremeno komentarisao da društvene potrebe radnika/ca uključuju „učesće radnika u višim, čak kulturnim zadovoljstvima, agitaciju za sopstvene interese, pretplate na novine, prisustvo na predavanjima, obrazovanje njihove dece, razvoj sopstvenog ukusa, itd.“. Sve navedeno u vezi je sa onim što je nazvao „sopstvenom potrebom radnika/ca za razvojem“.

31. Međutim, kapital kao kupca radne snage i vladara u polju proizvodnje ne zanimaju potrebe radnika/ca za većom količinom vremena i energije za sebe, kao ni stvaranje mogućnosti za zadovoljenje društveno generisanih potreba. Očigledno je i zašto – smanjenje radnog vremena i povećanje plata znači manju količinu viška rada, manju količinu viška vrednosti i niži profit.

Neophodni rad unutar domaćinstva

32. Kapital, kako tvrdimo, želi najniži mogući neophodni rad. Međutim, postoji jedna vrsta neophodnog rada koji kapital želi da *poveća – neplaćeni* neophodni rad. Do sada smo pričali samo o neophodnom radu u stvarima koje radnici/e kupuju. No, Marks nije prevideo činjenicu da je ljudima potrebno da izmene stvari koje kupuju kako bi ih koristili govorio je o aktivnostima „apsolutno neophodnim za konzumiranje stvari“ – kao što je kuvanje prethodno kupljene hrane. Zaista, Marks je isticao da što je veća „potrošnja rada u kući“, manje je novca potrebno za kupovinu stvari van kuće.

33. Ali rad koji se obavlja u okviru domaćinstva je *nevidljiv*. Zašto? *Jer kapital ne mora da plaća za njega*. Mi takođe znamo da veći deo ovog posla obavljaju žene, kao i da ovaj rad generalno nije prepoznat ili vrednovan. Ipak, *bez* ovog rada u okviru domaćinstva (koji član 88. Bolivarskog us-

tava prepoznaje kao „ekonomsku aktivnost koja stvara višak vrednosti i proizvodi društveno blagostanje i bogatstvo“) radnici/e ne bi bili na raspolaganju kapitalu na tržištu rada.

34. Iako kapital ne plaća ovaj nevidljivi rad, on *od njega ima koristi*. Što je veći rad koji se obavlja besplatno u okviru domaćinstva, utoliko će manja biti nadnica. Što više slobodnog vremena imaju muškarci na uštrb ženskog rada u domaćinstvu, to je veća mogućnost za kapital da intenzivira kapitalistički radni dan. Kao kupac radne snage, kapital je u poziciji da bude na dobitku od neplaćenog rada žena unutar domaćinstva. I što je intenzivniji i duži taj rad u domaćinstvu, to više kapital može da dobije. A važi i obrnuto, takođe: što više kapital smanjuje plate i intenzivira radni dan i za muške i ženske radnike, veći je teret na domaćinstvu da omogući uslove za održavanje radnika/ca.

35. Kako možemo poreći da je logika kapitala suprotna potrebi za razvojem žena?

Logika kapitala spram logike ljudskog razvoja

36. Postoje mnogi primeri koji dokazuju suprotnost između logike kapitala i logike ljudskog razvoja. Razmislite, na primer, o prirodi i životnoj sredini. Ljudskim bićima potrebna je zdrava životna sredina i potreban im je suživot sa prirodom kao osnovni uslov za održanje života. Za kapital, sa druge strane, priroda – kao i ljudska bića – predstavljaju sredstvo za stvaranje profita. Marks primećuje da racionalno korišćenje zemlje i prirode (iz perspektive ljudskih bića) nije u skladu sa „čitavim duhom kapitalističke proizvodnje, koja je usmerena na najneposredniju novčanu zaradu“. Kapitalizam se, stoga, razvija dok „istovremeno podriiva prvobitne izvore celokupnog bogatstva – zemljište i radnike/ce“.

37. Logika kapitala je, zapravo, neprijatelj logike ljudskog razvoja. Nasuprot cilju kapitala stoji „potreba radnika za sopstvenim razvojem“. Ali ako u kapitalizmu kapital i radnici/e guraju u suprotnim pravcima, šta određuje ishod?

Jedinstvo i razdor među radnicima/ama – jedinstvo je strategija radnika/ca

38. Odgovor je *borba*: šta će se desiti sa platama i radnim satima zavisi od relativne snage dve strane. Kako bi radnici/e u kapitalizmu ostvarili dobit u smislu dužine radnog dana, visine nadnica i mogućnosti da zadovolje svoje potrebe, potrebno je da se *ujedine* protiv kapitala; potrebno je da prevaziđu podelu i konkurenciju među radnicima/ama. Kada su radnici/e podeljeni, slabi su. Kada se radnici/e takmiče međusobno, ne bore se protiv kapitala; i rezultat toga je tendencija smanjenja plata na minimum i produženje radnog dana do maksimuma. Ovo je bilo i jeste poenta postojanja sindikata – da se stane na kraj podelama i ojačaju radnici/e u njihovoj borbi protiv kapitalizma.

Strategija kapitala – podeliti radnike/ce

39. Kako kapital na ovo odgovara? Radeći sve što može da se *poveća stepen razdora* među radnicima/ama. Kapitalisti mogu dovesti ljude da se takmiče za posao radeći za manje para – na primer, imigrante ili siromašne ljude iz seoskih područja. Mogu koristiti državu da zabrani ili uništi sindikate ili prekinuti poslovanje i preseliti ga u one delove sveta u kojima su ljudi siromašni, a sindikati zabranjeni. Iz perspektive kapitala, sve ovo je logično. Logično je, za kapital, da uradi sve što je moguće kako bi se radnici/e okrenuli jedni protiv drugih, uključujući i promovisanje rasizma i seksizma. Marks opisuje neprijateljstva između engleskih i irskih radnika/ca tokom devetnaestog veka kao izvor njihove slabosti: „*To je tajna pomoću koje kapitalistička klasa održava svoju moć. A ta klasa je u potpunosti svesna toga*“.

40. Dakle, dok je za radnike/ce logično da žele malo sigurnosti u svojim životima, da budu u mogućnosti da planiraju svoju budućnost i podižu porodicu, a da pritom nisu u stanju konstantne nesigurnosti, logika kapitala ide u suprotnom smeru. Zapravo, što je egzistencija radnika/ca neizvesnija, veća je njegova zavisnost od kapitala. Kapitalu je draži radnik/ca koji je uvek zabrinut da će ga kapital napustiti, ostaviti ga bez posla i sa neizvesnom budućnošću. Kapital, gde god je to moguće, preferira povremenog, prekarnog radnika/cu, sa nepunim radnim vremenom, bez beneficija, onog koji će prihvatiti nižu platu i intenzivniji rad.

41. Borba između kapitalista i radnika/ca se stoga vrti oko borbe vezane za nivo podele među samim radnicima/ama.

Rast produktivnosti

42. Upravo zbog toga što se radnici/ce *opiru* smanjenju plata na minimum i produženju radnog dana do maksimuma, kapitalisti traže *druge* načine za rast kapitala; oni uvode mašine koje mogu povećati produktivnost. Ako produktivnost raste, onda će *manje* sati rada biti neophodno radnicima/ama za sopstvenu reprodukciju, za istu realnu nadnicu. Povećanjem produktivnosti u odnosu na realnu platu, oni smanjuju neophodni rad i povećavaju stopu eksploatacije.

43. U borbi između kapitala i rada, u skladu sa navedenim, kapitalisti su nagnani da revolucionišu proces proizvodnje. To bi *mogle* da budu dobre vesti za sve: uključivanje nauke i proizvoda društvenog znanja u proizvodnju, znači da su značajni porasti proizvodnje mogući. Dakle, postoji očigledan potencijal za eliminaciju siromaštva u svetu i omogućavanje značajno smanjenog radnog dana (onog koji bi ostavio vremena za ljudski razvoj). *Ipak, zapamtite, to nisu ciljevi kapitaliste.* To *nije* razlog zašto kapital uvodi promene u način proizvodnje. Umesto redukovano radnog

dana, ono što kapital želi je da smanji neophodni rad; on želi da maksimizuje *višak* rada i stopu eksploatacije.

44. Ali, šta sprečava *radnike/ce* da ostvare korist od povećanja produktivnosti – kroz povećanje realnih plata kako se troškovi proizvodnje robe smanjuju? Kako kapital osigurava da *on* a ne radnici/e profitiraju?

Rezervna armija rada

45. Da je rast produktivnosti pao sa neba, padajući troškovi proizvodnje robe bi mogli da dozvole radnicima/ama da kupuju više sa postojećim zaradama; u ovom slučaju, radnici/e bi mogli da budu glavni korisnici rasta produktivnosti. Međutim, ovaj rast *ne* pada sa neba; u meri u kojoj je porast produktivnosti iniciran od strane kapitala, efekat je povećanje stepena razjedinjenosti između radnika/ca i stoga njihovo slabljenje. Na primer, svaki radnik/ca koji je zamenjen mašinom priključen je rezervnoj armiji rada; nezaposleni radnik/ca takmiči se sa zaposlenim radnikom/com. Postojanje rezervne armije rada ne samo da dozvoljava kapitalu treniranje discipline unutar radnog mesta, već takođe drži zarade unutar granica, u skladu sa profitabilnom kapitalističkom proizvodnjom. Otpušteni radnici/ce, na primer, mogu naći posao – ali za prilično manju platu.

46. Isto važi i za situaciju kada se kapital seli u druge zemlje ili regione kako bi umakao radnicima/ama koji su organizovani – na taj način širi rezervnu armiju i osigurava da čak ni oni radnici/e koji se organizuju i bore ne uspeju u tome da se plate povećavaju onoliko brzo koliko se povećava produktivnost. Stopa eksploatacije, Marks je verovao, nastaviće da raste. Čak i sa povećanjem realnih nadnica, „jaz između životne situacije radnika i one u kojoj živi kapitalista, nastaviće da se povećava“.

Eksploatacija nije glavni problem

47. Velika je greška, međutim, misliti da glavni problem sa kapitalizmom leži u nepravednoj distribuciji prihoda – tj. da je glavni razlog zašto je kapitalizam loš taj što radnici/e dobijaju manje prihoda nego što proizvedu. Da je ovo jedini problem, očigledan odgovor bio bi fokus na promenu distribucije prihoda, u korist radnika/ca – npr. jačanjem sindikata, uređivanjem kapitala putem državne legislative, sprovođenjem politike pune zaposlenosti (koja smanjuje efekte rezervne armije) – sve ove reformske mere bi promenile odnos moći u korist radnika/ca.

48. *Ali samo trenutno.* Zato što je važno razumeti da *kapital nikada ne miruje*. Nikada ne prestaje sa pokušajima podriivanja bilo kog boljitka koji su radnici/e uspeali da ostvare bilo kroz direktne ekonomske akcije ili kroz političku aktivnost. Nikada ne prestaje da pokušava da podeli radnike/ce, da ih okrene jedne protiv drugih, da intenzivira rad, da smanji nadnice. Čak i kada su radnici/e imali snage da ostvare boljitak (kao u periodu posle Drugog svetskog rata), kapital ovaj dobitak smatra privremenom barijerom koju treba savladati. On koristi svoju suštinsku moć da odlučuje *kako* da investira i *gde* da investira kako bi povratio ofanzivu (kao što je učinio tokom takozvanog Zlatnog doba¹). Ta suštinska moć kapitala stavila je tačku na modele „države blagostanja“ i „supstitucije uvoza“ koji su u mnogim zemljama bili uvedeni kao osnova ekonomskog razvoja.

49. Problem nije isključivo u tome što su napreci u smanjenju nejednakosti i eksploataciji samo privremeni. Glavno pitanje nije da li su plate za radnike/ce velike ili male – barem ništa više nego da li su sledovanja za robove veća ili manja. Umesto toga, trebalo bi da pogledamo sam proces

1 „Zlatno doba“ predstavlja period ekonomskog napretka koji je u razvijenim kapitalističkim ekonomijama nastupio nakon Drugog svetskog rata i potrajao narednih nekoliko decenija. Ovaj period karakterisan je jakim državnim intervencionizmom, povećanim društvenim blagostanjem, visokim socijalnim davanjima i snažnim sindikatima. Za više detalja pogledati u: Wahl, Asbjørn. 2011. *The Rise and Fall of the Welfare State*, Pluto Press, London. – prim. prev.

kapitalističke proizvodnje – kako bismo videli prirodu radnika/ca koje kapitalizam proizvodi.

Kako kapitalistička proizvodnja deformiše radnike/ce

50. Razmislite o situaciji u kojoj se nalazi radnik/ca u kapitalizmu. Kao što smo videli, ciljevi i autoritet kapitala vladaju procesom proizvodnje. Dalje, radnici/ce stvaraju proizvode koji su vlasništvo kapitala. Međutim, radnici/ce *ne prepoznaju ove proizvode kao rezultat aktivnosti radnih ljudi*. Naprotiv, mašina, tehnologije, sve „opšte proizvodne snage društvenog uma“, radnicima/ama izgledaju kao kapital i kao doprinos kapitalista. Ovi proizvodi se, dalje, okreću protiv radnika/ca i dominiraju nad njima – oni postaju moć kapitala. Šta se desilo? Jednostavno, Marks objašnjava, kako je radnik prodao svoju kreativnu moć kapitalisti, ta moć se sada „uspоставlja kao moć kapitala, kao spoljašnja sila koja stoji naspram njega“.

51. Svet bogatstva, taj svet koji je stvoren ljudskom aktivnošću, ispostavlja se radniku/ci „kao strani svet koji njime dominira“. Za radnike/ce u kapitalizmu, proizvodnja je proces „potpunog ispražnjavanja“, „potpunog otuđenja“, „žrtvovanje čoveka kao cilja po sebi zarad potpuno spoljašnjeg cilja“. A šta je rezultat ovog „ispražnjavanja“, ovog osiromašenja u procesu proizvodnje? Mi pokušavamo da popunimo prazninu u našim životima *stvarima* – primorani smo da konzumiramo (konzumerizam). Kako drugačije možemo to raditi nego uz pomoć *novca, prave otuđene potrebe koju kapitalizam stvara*?

Drugi načini na koje kapitalistička proizvodnja deformiše ljude

52. Ali taj nagon „konzumiraj, konzumiraj“ je samo jedan od načina na koje kapitalizam deformiše ljude. U *Kapitalu*, Marks opisuje unakaženje,

osiromašenje i „sakaćenje tela i uma“ radnika koji je „vezan rukama i nogama doživotno za jednu specijalizovanu operaciju“, koje se javlja u podjeli rada karakterističnoj za kapitalistički proces proizvodnje. Da li je razvoj mašina spasao radnike/ce u kapitalizmu? Ne, Marks ističe, on *upotpunjuje* „odvajanje intelektualnih sposobnosti procesa proizvodnje od fizičkog rada“. „U ovoj situaciji, glava i ruka postaju razdvojene i neprijateljske“, „svaki atom slobode, kako u telesnoj tako i u intelektualnoj aktivnosti“ je izgubljen.

53. Ali zašto se to događa? Imajte na umu da su tehnologija i tehnike proizvodnje koje kapital uvodi orijentisane na samo jednu stvar - profit. S obzirom na to da radnici/e imaju svoje ciljeve i bore se za njih, logika kapitala usmerava se na izbor tehnika kojima će podeliti radnike/ce međusobno i omogućiti lakši nadzor i praćenje njihovog učinka. Konkretno proizvodne snage uvedene kapitalom nisu neutralne – one ne osnažuju radnike/ce i ne omogućavaju im da razviju sve svoje sposobnosti (mentalne i manualne). Naprotiv, „sva sredstva za razvoj proizvodnje“, kao što je Marks naglasio o kapitalizmu „izobličuju radnika u samo fragment čoveka, degradiraju ga“ i „otuđuju od njega intelektualne potencijale radnog procesa“.

Zašto proizvodnja u kapitalizmu nije zabavna

54. Drugim rečima, *nije slučajno* da većina nas radno mesto smatra mestom bede – proces kapitalističke proizvodnje nas obogaljuje kao ljudska bića. Ali zašto radnici/ce ne mogu jednostavno da se pobune protiv toga? Zašto ne mogu da kapitalistički proces proizvodnje promene u mesto koje bi bilo u skladu sa ljudskim razvojem?

55. Opet, setite se logike kapitala: kada bi ljudski razvoj pravio profit za kapital, kapital bi uveo promene koje bi ga podržale. Ali, kapital ne

zanima da li odabrana tehnologija omogućava proizvođačima da se razvijaju ili nađu bilo kakvo zadovoljstvo ili satisfakciju u svom radu. Niti ga zanima šta se dešava sa ljudima koji su izmešteni kada se uvode nove tehnologije i nove mašine. Ako su vaše veštine uništene, ako vaš posao nestane, šta da se radi. Kapital dobija, vi gubite. Marksov komentar je bio da se „u okviru kapitalističkog sistema sve metode za podizanje društvene produktivnosti rada stavljaju na snagu po cenu pojedinačnog radnika“. Logika kapitala je neprijatelj sveobuhvatnog ljudskog razvoja.

56. Dakle, ako radnici/e uspeju da ostvare neke dobitke ovde (i bilo gde drugo) putem svojih borbi, kapital pronalazi načine da odgovori na to. I sva potrebna oružja su mu na raspolaganju. Kroz svoje vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, kontrolu proizvodnje i svoju moć da odlučuje o prirodi i pravcu ulaganja, kapital na kraju može da uradi ono što je potrebno u cilju povećanja stepena eksploatacije radnika/ca i proširenja proizvodnje viška vrednosti. Iako se može suočiti sa protivljenjem radnika/ca, kapital prelazi preko prepreka kako bi postigao rast u sferi proizvodnje. Kapital vlada u oblasti proizvodnje.

Logika kapitalističkog prometa

57. Dakle, moguće je proizvoditi robu koja sadrži sve više i više viška vrednosti. Ipak, postoji inherentna kontradikcija u kapitalizmu: kapitalisti ne žele ovu robu koja sadrži višak vrednosti. Njihov cilj nije da konzumiraju tu robu. Ono što oni žele jeste da tu robu *prodaju*, i da na taj način realizuju višak vrednosti koji je u njoj latentan. Oni žele novac.

Potreba kapitalista za tržištem koje se širi

58. Međutim, problem je u tome što tržište nije rupa bez dna. U oblasti prometa, kapitalisti se suočavaju sa preprekom za njihov rast – u pitanju

je obim tržišta. Na isti način na koji logika kapitala tera kapitaliste da povećavaju višak vrednosti u sferi proizvodnje, ona ih takođe primorava da povećavaju veličinu tržišta radi realizacije tog viška vrednosti. Ako ne možete da realizujete taj višak vrednosti prodajom robe koja ga sadrži, zašto onda uopšte proizvoditi tu robu? Jednom kada razumemo prirodu kapitalizma, možemo videti zašto kapital nužno nastoji da proširi sferu prometa.

Globalizacija potreba

59. Bez obzira na veličinu tržišta, kapitalisti konstantno pokušavaju da ga povećaju. Suočeni sa ograničenjima u postojećoj sferi prometa, kapital teži da tu sferu proširi. Kako? Jedan od načina je prostorno – širenjem postojećih potreba u većem krugu. „Tendencija da se stvori *svetsko tržište* direktno je sadržana u konceptu samog kapitala. Svako ograničenje javlja se kao prepreka koju treba prevazići“, primetio je Marks. Dakle, kapital nastoji „da sruši sve prostorne prepreke“ za razmenu i da „osvoji ceo svet za svoje tržište“.

60. U ovom procesu, masovni mediji igraju centralnu ulogu. Specifične karakteristike nacionalnih kultura i istorija ništa ne znače kapitalu – posredstvom masovnih medija, logika kapitala svuda teži da osvoji svet putem homogenizacije standarda i potreba. Svuda se javljaju iste reklame, ista roba, iste kulture – specifične kulture i istorije su prepreka za kapital u sferi prometa.

Kreiranje novih potreba za konzumiranjem

61. Postoji još jedan način na koji kapital proširuje tržište – putem „proizvodnje *novih* potreba“. Marks ističe da kapitalista radi sve što može kako bi ubedio ljude da konzumiraju više, „kako bi dao svojoj robi novi šarm,

kako bi ih nadahnuo novim potrebama kroz stalno brbljanje, itd“. Ovo nije nova pojava – Marks je o ovome pisao sredinom devetnaestog veka, kada je kapitalistička proizvodnja bila još uvek relativno nerazvijena. Međutim, razvoj specifično kapitalističkog načina proizvodnje u dvadesetom veku, učinio je ulaganje u prodaju suštinski važnim; ali, nije samo veća produktivnost ta koja je stvorila problem – uspeh kapitala u povećanju stope eksploatacije čini *realizaciju* viška vrednosti centralnim problemom za kapital.

62. Dakle, sposobnost kapitala da se seli u zemlje sa niskim nadnicama kako bi se proizvodila roba koja bi se onda izvozila nazad u razvijeniji svet značajno povećava jaz između produktivnosti i realnih zarada – to jest, povećava stopu eksploatacije u svetu. To znači da ulaganje u prodaju, kako bi se roba pokretala u sferi cirkulacije, mora da se intenzivira. Nema većeg dokaza o pobedi kapitala u sferi proizvodnje od toga da je spreman da troši kako bi kreirao nove potrebe u cilju prodaje.

63. Obratite pažnju na plate koje se nude profesionalnim sportistima. Zašto su te plate (i naknade za promovisanje određenih proizvoda) tako astronomske? Ovde se zapravo radi o oglašavanju – odnosno, o realizaciji viška vrednosti. (Što je više ljudi koji gledaju sport na televiziji, više su tarife koje kapitalisti u mas-medijima mogu da naplate kapitalistima koji su primorani da se reklamiraju). U tom smislu, postoji nešto više od prostog opscenog kontrasta između niskih zarada žena u proizvodnji, na primer, *Nike* patika i visokih naknada za promovisanje proizvoda koje *Nike* isplaćuje sportistima; postoji, zaista, organska veza kao rezultat visokog stepena eksploatacije.

Eksploatacija u sferi prometa

64. Međutim, eksploatacija se ne odigrava samo u sferi proizvodnje. Kako bi pretvorili robu koja sadrži višak vrednosti u novac, kapitalisti ne mogu samo stimulisati potrebe; potrebno je, takođe, da neki ljudi rade na prodaji te robe. Uz, naravno, što je moguće manje troškove prometa; stoga, logika kapitala nalaže da te ljude koji su uključeni u prodaju robe treba iskoristiti što je više moguće. Što je veća eksploatacija tih radnika/ca (drugim rečima, što je veći jaz između sati koje provode u radu i sati rada sadržanih u njihovim platama), niži su prometni troškovi kapitala a veći profit nakon prodaje.

65. Najbolji način za eksploataciju radnika/ca u oblasti prometa je korišćenje povremenih, prekaranih radnika/ca i onih sa nepunim radnim vremenom. To su radnici/ce koje je lako razdvajati i podeliti; s obzirom na to da im je teško da se udruže protiv kapitala, oni se takmiče jedni protiv drugih. Ovo takmičenje može da postane veoma intenzivno u trenucima veoma visoke nezaposlenosti; tada kapital ne samo da može da smanjuje plate u određenom sektoru – on takođe može preneti *rizik prodaje* na radnike/ce.

Neformalni radnici/e

66. Drugim rečima, velika rezervna armija nezaposlenih omogućava kapitalu da koristi „neformalni sektor“ kako bi upotpunio kružni tok kapitala. Ovi radnici/e su deo kola kapitalističke proizvodnje i prometa (jer u najvećem delu, roba koju prodaju „buhonerosi“ [ulični prodavci – prim. prev.] proizvedena je u okviru kapitalističkih odnosa); međutim, oni nemaju nikakve beneficije niti relativnu sigurnost koju imaju radnici/e koje kapital formalno zapošljava. Oni su naizgled nezavisni akteri (čak i sami sebe *vide* na taj način – što predstavlja veliku pobedu za kapital!), ali oni,

zapravo, zavise od kapitaliste, i kapitalista zavisi od njihove prodaje tih roba koje sadrže višak vrednosti. Kao i neorganizovani radnici/ce svuda, oni se međusobno takmiče (kao i protiv radnika/ca u „formalnoj” sferi prometa). Ko ima dobit od toga? Kao i obično, kapital profitira iz takmičenja među radnicima/ama.

Zašto se kapitalizam suočava sa krizama

67. Kapital, kao što vidimo, konstantno pokušava da proširi tržište u cilju realizacije viška vrednosti. Ali ne uspeva uvek u tome. Kapital teži da proširi proizvodnju viška vrednosti *iznad* svoje sposobnosti da realizuje taj višak vrednost. Zašto? Zbog svog uspeha u sferi proizvodnje – konkretnije, uspeha u povećanju stope eksploatacije. Ono što kapital radi u sferi proizvodnje vraća se da ga proganja u sferi prometa: nastojeći „da smanji odnos neophodnog rada i viška rada na minimum“ (tj. da poveća stopu eksploatacije), kapital istovremeno stvara „prepreke u sferi razmene, odnosno, smanjuje mogućnost realizacije vrednosti uspostavljene u procesu proizvodnje“. Marks komentariše da hiperprodukcija, nastaje upravo zato što potrošnja od strane radnika/ca „ne raste srazmerno produktivnosti rada“.

68. Stoga je hiperprodukcija „osnovna kontradikcija razvijenog kapitala“. Marks ističe da se kapitalistička proizvodnja odvija „bez ikakvog obaziranja na stvarne granice tržišta ili potrebe podržane platežnom moći“ i kao rezultat javlja se „konstantna tenzija između ograničenih razmera potrošnje u kapitalizmu, i proizvodnje koja stalno nastoji da ove imanentne prepreke prevaziđe“.

Kriza i sfera proizvodnje

69. Prvi znak neravnoteže između sposobnosti da se proizvede višak vrednosti i sposobnosti da se on realizuje je intenziviranje konkurencije među kapitalistima. Ono pokazuje da je previše kapitala akumulirano (tj. uloženo) u odnosu na granice tržišta. Ipak, na kraju se kao efekat ove neravnoteže javlja kriza – „momentalno, nasilno rešenje za postojeće protivrečnosti, nasilne erupcije koje ponovo uspostavljaju ravnotežu narušenu u određenom periodu“. Roba se ne prodaje i, naravno, ako roba ne može biti prodana, neće se *proizvoditi* jer profita nema. Shodno tome, proizvodnja se smanjuje, i najavljuju se otpuštanja – čak iako potencijal za proizvodnju postoji i ljudi imaju potrebe. Kapitalizam se, na kraju krajeva, ne bavi humanitarnom radom.

Priroda kapitalizma izlazi na površinu

70. I to je upravo ono što kapitalistička kriza omogućava da vidite kada je reč o prirodi kapitalizma: *profit – više nego potrebe ljudi kao društveno razvijenih ljudskih bića – određuje prirodu i obim proizvodnje u kapitalizmu*. U kom drugom ekonomskom sistemu bi istovremeno mogli da postoje neiskorišćeni resursi, nezaposleni ljudi i ljudi sa neispunjenim potrebama za nečim što bi moglo biti proizvedeno? Koji drugi ekonomski sistem bi dozvolio da ljudi u jednom delu sveta gladuju, dok na drugim mestima postoji obilje hrane i gde postoji prigovor da se „proizvodi previše hrane“?

71. Ali nijedna kriza ne navodi *nužno* ljude da preispitaju sam sistem. Ljudi se bore protiv određenih aspekata kapitalizma – oko dužine radnog dana, visine plata i uslova rada, nezaposlenosti izazvane krizom prekomerne akumulacije, uništavanja životne sredine od strane kapitala, kao i uništavanja nacionalnih kultura i suvereniteta, itd – ali ukoliko ne razumeju prirodu sistema, oni se bore samo za *finiji* kapitalizam, kapitalizam sa ljudskim likom.

72. Ipak, kapital ne želi lepši kapitalizam. Želi profit. Pa iako radnici/e možda ne pokušavaju da okončaju kapitalizam, već se samo bore za *pravu* u okviru kapitalizma, njihove borbe mogu ugroziti trku za profitom. U ovom slučaju, kapital može smatrati da je nužno da pokaže i *drugu* stranu logike kapitala.

Država kapitala – tržište i država u kapitalizmu

73. Moto kapitala je: „Tržišta koliko je moguće, države koliko je neophodno“. U svojim ranim danima, Marks ističe, kapital je imao veliku potrebu za državom: „buržoaziji u usponu potrebna je moć države“. Zašto? Jer nisu postojali svi elementi koji su kapitalu bili potrebni kako bi se sistem spontano samo-reprodukovao. Kako bi stvorio institucije koje bi omogućile kapitalizmu da cveta, kapitalu je bilo potrebno da podredi sve elemente društva sebi, putem prinudne moći države (npr. „groteskno teroristički zakoni“); iskoristio je svoju moć, na primer, kako bi naterao radnike/ce „da prihvate disciplinu neophodnu za funkcionisanje sistema najamnog rada“.

„Zdrav razum“ koji kapital stvara

74. Međutim, sa razvojem specifično kapitalističkog načina proizvodnje, Marks je smatrao da će potreba za državnom intervencijom, u ime kapitala, biti manja. Način na koji određene proizvodne snage uvedene posredstvom kapitala degradiraju radnika/cu i „otuđuju intelektualne potencijalnosti procesa rada od njega“, način na koji su „prednosti mašina, upotrebe nauke, pronalasci, itd.“ *nužno* viđeni kao atributi kapitala, kao i način na koji su radnici/e izmeštani i razjedinjeni putem uvođenja novih tehnologija – sve ovo značajno doprinosi osećanjima zavisnosti i bespomoćnosti koje radnici/e suočeni sa kapitalom imaju.

75. Marks navodi da je u potpunosti razvijena kapitalistička proizvodnja „zapečatila dominaciju kapitaliste nad radnikom“. Zbog toga što kapital stalno dopunjuje rezervnu armiju rada u normalnom toku kapitalističke proizvodnje, tržište je dovoljno da natera radnike/ce da prihvate vladavinu kapitala. Stoga, kako Marks navodi, sam kapital „ruši svaki otpor“, stvarajući „radničku klasu koja po obrazovanju, tradiciji i navikama gleda na ove zahteve načina proizvodnje kao na samorazumljive zakone prirode“.

Država kao konačno oružje kapitala

76. Ipak, radnici/e *pružaju* otpor, *bore se* za svoje potrebe. A tržište *nije* uvek, samo po sebi, dovoljno da osigura da kapital dobije taj profit koji mu je cilj i izvor života. Stoga, kapital se okreće ka državi – „onoliko države koliko je neophodno“. Spreman je da uništi sindikate, da odbaci sve privide demokratskih formi, da se okrene fašizmu kako bi dobio ono što želi – prinudna moć države i „groteskno teroristički zakoni“ nisu karakteristični samo za kapitalizam u nastajanju. Kako na samom početku, tako i kada potpuno razvijen kapital stvara državu koja mu je potrebna.

Primarna osnova za imperijalizam

77. I to ne važi samo interno. Težnja kapitala za profitom predstavlja primarnu osnovu za imperijalizam. Pored stalne potrage za novim, jeftinijim izvorima sirovina i novim tržištima za prodaju robe, kapital želi i radnike/ce koje može da eksploatiše. Traži one koji su slabi, one koji su spremni da rade za niske plate i u lošim uslovima, i one koji su odvojeni od ostalih radnika/ca; zato će kapital da premešta proizvodnju kako bi obezbedio navedene prednosti. Kada razumemo logiku kapitala, shvatamo i da je težnja ka globalnom kapitalizmu inherentna samoj logici kapitala – koja teži „da sruši sve prostorne prepreke“ kako bi stigla do svog cilja – profita.

78. Sa druge strane, zarad postizanja svog cilja, kapital sledi moto „tržišta koliko je moguće, države koliko je neophodno“. Sve dok kapital putem tržišta može da ostvari šta mu je potrebno – npr. kao rezultat takmičenja između država koji su primarni proizvođači u prodaji inputa ili kroz dostupnost rezervnog fonda radnika/ca koje bi eksploatisao u proizvodnji – nije mu potrebno da se previše oslanja na prinudnu moć imperijalističke države.

Kapital i njegova država pomažu njegovo tržište

79. Ali kapital ima mnoga oružja na raspolaganju pre okretanja direktnoj prinudi. Odakle potiču dominantne ideje o magiji tržišta? Na odeljenjima za ekonomiju, ekonomisti koji su kritični prema tržištu nisu ti koji od kapitala i njegove države dobijaju podršku i finansije za istraživanja. U borbi ideja, kapital se oslanja na ideologiju koja tvrdi da mešanje u rad tržišta neminovno dovodi do katastrofe i da svi pokušaji da se država iskoristi da uradi nešto dobro, zapravo, pogoršavaju stvari. S obzirom na to da su ekonomisti koji se ne slažu sa tim označeni kao „loši ekonomisti“, postoji tendencija da budu nezaposleni ili marginalizovani; stoga, svi glasovi koji se mogu čuti od ekonomista (i putem medija) su oni koji viču „TINA“ – *there is no alternative to the market* (tržište nema alternativu – prim. prev), nema druge alternative za siromašnije zemlje (zapravo, *sve* zemlje), sem da prate komande tržišta.

80. Doduše, niko nikada ne bi mogao da optuži kapital da se oslanja isključivo na moć ideja. Kapital takođe koristi svoju državu kako bi stvorio institucije koje *osiguravaju* da će tržište komandovati. Međunarodne institucije kao što su Međunarodni monetarni fond, Svetska banka, Svetska trgovinska organizacija i takozvani sporazumi o slobodnoj trgovini su svi stvoreni kako bi sproveli logiku kapitala. Kako? Kažnjavanjem onih koji se usuđuju da misle drugačije, kažnjavanjem zemalja koje pokušavaju da razvijaju politike nezavisne od dominantnih kapitalističkih sila.

81. Dodajte tome „petu kolonu“ imperijalizma – nezavisnost i autonomiju centralnih banaka – i dobijate paket institucija koje kapital koristi za podsticanje politika *neoliberalizma*: politike koje uklanjaju sve prepreke za kretanje kapitala, uklanjaju sve zakone koji štite radnike/ce, potrošače/ice i građane/ke od kapitala, i smanjuju moć države da ograniči kapital (a povećavaju moć države da deluje u ime kapitala).

Imperijalizam i kolonijalna država

82. Uprkos svemu tome, nije moguće zaustaviti ljude u borbi za, na kraju krajeva, sopstveni razvoj. U takvim slučajevima, kapital koristi imperijalističku državu da vojno interveniše i da podrži, kako putem subverzija tako i putem finansijskih i vojnih resursa, kolonijalne i klijentelističke države koje delaju tako da proizvode uslove za reprodukciju kapitalističkog svetskog poretka. Navedeno se posebno javlja kada jednom kapital odluči da stvara višak vrednosti direktno na periferiji – tada mora biti siguran da će njegove investicije biti zaštićene.

83. Uz podršku lokalnih oligarhija i elita, ovim kolonijalnim državama dodeljena je funkcija stvaranja okvira u kome tržište najbolje služi kapitalu. Odvajanjem poljoprivrednih proizvođača od zemlje i obezbeđivanjem posebnih ekonomskih zona za slobodno funkcionisanje kapitala, ovi instrumenti globalnog kapitala stvaraju dostupnu rezervnu armiju rada koju kapital želi. Dalje, oni su tu da održavaju poredak – da koriste svoju moć prinude i „groteskno terorističke zakone“, da napadaju sve izazove logici kapitala. Kad god ove kolonijalne države nisu u stanju da sprovedu ovu funkciju, kapital zahteva koliko god je potrebno direktne imperijalističke intervencije.

84. Ukratko, imperijalizam neće prezati ni od čega. Njegova istorija varvarizma nam ovo iznova i iznova pokazuje. Kako je Če Gevera istakao, u

pitanju je bestijalnost koja ne poznaje granice – ona koja će pokušati da svojom čizmom smrvi bilo koga ko se bori za slobodu.

Sušтина imperijalizma

85. Imperijalizam je svojstven kapitalovom cilju postizanja viška vrednosti, njegovom nagonu „da sruši sve prostorne barijere” zarad postizanja tog cilja. Ne iznenađuje da u različitim periodima takmičenje između kapitalista različitih zemalja za proširenje može dovesti do toga da se oslone na njihove države kako bi im one obezbedile posebne pogodnosti za eksploataciju kolonija – čime dolazi do takmičenja između imperijalističkih država. Međutim, osnovna kontradikcija uvek je između kapitala i radničke klase, između imperijalističke države i kolonijalnih proizvođača – i u ovome leži zajednički interes svih imperijalističkih država.

Kapitalizam i ljudski razvoj – začarani krug kapitalizma

86. Razmislite o vrsti ljudi koje kapitalizam proizvodi. Videli smo da kapitalizam sakati ljude u procesu proizvodnje. Umesto stvaranja uslova u kojima ljudi mogu da razviju sve svoje potencijale, kapital tretira ljude kao sredstvo za ostvarenje svog cilja – profita. Njihovom proizvodnom aktivnošću upravljaju spoljašnje sile; oni se odnose prema svom radu, prema proizvodima svog rada, prema sredstvima za svoj rad, jedni prema drugima, kao prema nečemu stranom. Kapitalistička proizvodnja, vidimo, jeste proces koji proizvodi osiromašena ljudska bića. I ti ljudi, proizvođači koji izvlače vrlo malo zadovoljstva iz svog rada, naterani su da pronađu zadovoljstvo u predmetima potrošnje kojima su u stanju da upravljaju sa zaradama koje su primili.

87. Ono što jasno možemo videti ovde je *začarani krug kapitalizma*. On počinje sa ljudima (a) koji su odvojeni od sredstava za proizvodnju i koji

imaju potrebe koje moraju zadovoljiti. Ovi ljudi (b) moraju da stupe na tržište rada kako bi prodali svoju radnu snagu – pri čemu se takmiče sa drugim ljudima u istoj situaciji. Oni (c) ulaze u kapitalističku proizvodnju, proces koji za rezultat ima osiromašene radnike/ce koji imaju i potrebe i sredstva da konzumiraju, ali u ograničenim okvirima. Međutim, jednom kada (d) potroše ove otuđene proizvode ponovo su bez sredstava za samoodržanje i moraju se ponovo okrenuti ka kapitalu; moraju ponovo da proizvode zarad ciljeva kapitala. To je začarani krug, a njegove faze su međusobno zavisne – ne možete da promenite jednu bez da ih promenite sve.

Začarani krug raste

88. Pa ipak, ovaj začarani krug kapitalizma sadrži nešto *više, jer krug raste*. Raste zbog težnje kapitala da se širi. Upravo zbog toga što kapital stvara novi višak vrednosti unutar proizvodnog procesa, kao rezultat eksploatacije, i time proširuje svoje kapacitete za proizvodnju u cilju rasta, on takođe mora širiti sferu prometa robe neprestano stvarajući nove potrebe za konzumiranjem. Obzirom da kapital mora da raste, on upošljava ogromne ljudske i materijalne resurse kako bi prizvao nove veštačke potrebe. On zavodi ljude u život konzumerizma (koji nikada ne može biti u potpunosti zadovoljen), i to *mora* da uradi – mora da proda sve više i više robe. Mora da stvori nove potrebe, nove potrebe koje povećavaju našu zavisnost od kapitala. To je razlog zašto je Marks navodio da „savremena moć kapitala počiva“ na stvaranju novih potreba za radnike/ce.

Ograničenja?

89. Stoga, kapitalizam predstavlja *rastući krug* – spirala rastuće otuđene proizvodnje, rastućih potreba i rastuće potrošnje. Ali koliko dugo to može da traje? Svima je jasno da je visoke nivoe potrošnje, ostvarene u pojed-

nim delovima sveta, nemoguće kopirati u onim delovima koje je kapital tek uključio u svetsku kapitalističku ekonomiju. Vrlo jednostavno, Zemlja ne može da izdrži ovo – kao što već možemo videti na osnovu jasnih dokaza o globalnom zagrevanju i rastućoj nestašici koja odražava rastuće zahteve za određenim proizvodima u novim kapitalističkim centrima. Pre ili kasnije taj krug će dostići svoje granice. Njegovu *krajnju* granicu predstavljaju prirodna ograničenja, nemogućnost Zemlje da održi sve veću i veću potrošnju roba, sve veću i veću potrošnju njenih resursa.

90. Međutim, čak i pre nego što dosegnemo krajnje granice začaranog kruga kapitalizma, neizbežno će se postaviti pitanje ko ima pravo upravljanja ovim sve ograničenijim resursima. Ko će moći da koristi naftu, metale, vodu – sve one neophodnosti savremenog života? Da li će to biti trenutno bogate zemlje kapitalizma, one koje su bile u stanju da se razvijaju, jer ostale nisu? Drugim rečima, da li će oni biti u stanju da održe velike prednosti koje imaju u pogledu potrošnje stvari i resursa – i da koriste svoju moć da ugrabe resurse koji se nalaze u drugim zemljama? Da li će zemlje u razvoju (i one koje to zapravo i nisu) moći da imaju pravičan udeo u raspodeli? Da li će osiromašeni proizvođači svih zemalja – proizvođači koji su zahvaljujući masovnim medijima svesni standarda potrošnje u drugim sredinama – pristati na to da nemaju pravo da raspoložu plodovima civilizacije? *Da li neko stvarno veruje da će ovo pitanje biti prepušteno tržištu?* Zaista, to je upravo situacija u kojoj će kapital koristiti „onoliko države koliko je neophodno“.

Bauk varvarizma

91. *Bauk varvarizma proganja svet.* Kako bi iko ikada mogao da pomisli da kapitalizam predstavlja put ka ljudskom razvoju? Da, naravno, *neki* ljudi su oduvek mogli da razvijaju veliki deo svog potencijala u kapitalizmu – ali to ne važi za *sve* ljude. Zašto? Jer sama priroda kapitalizma zavisi

od sposobnosti nekih ljudi da monopolizuju plodove ljudskog delovanja i civilizacije i da eksploatišu i isključe druge. Kapitalizam nikada nije bio društvo u kome je slobodan razvoj svakog uslov za slobodan razvoj svih; međutim, implikacije njegove inherentne nepravde i nejednakosti su očigledne sada kada granice njegovog specifičnog obrasca širenja postaju očigledne.

Socijalizam i ljudski razvoj

92. Postoji alternativa – alternativa koja proističe iz logike ljudskog razvoja. Svesno ili nesvesno, ljudi su se dugo borili za tu alternativu; oni su se suprotstavljali logici kapitala logikom ljudskog razvoja. U svakoj borbi za ljudsko dostojanstvo i socijalnu pravdu – u svakoj borbi za bolje plate i uslove rada, protiv rasizma i patrijarhata, za zaštitu naše životne sredine, kao i za naše pravo na adekvatno zdravlje, obrazovanje, stanovanje (između ostalih naših potreba) – koncept ljudskog razvoja je impliciran. To su borbe koje teže uklanjanju prepreka za naš pun i kompletan razvoj.

93. Implicitno, takođe, u našim kolektivnim borbama leži koncept da smo svi povezani – da smo potrebni jedni drugima, da je zaista slobodan razvoj svakog pojedinačno uslov za slobodan razvoj svih. Alternativa je društvo zasnovano na ljubavi i solidarnosti, na našem jedinstvu kao ljudske porodice, „jedinstvu čoveka sa čovekom, zasnovano na stvarnim razlikama između ljudi“ (Marks).

94. To društvo, naravno, ne može biti ono u kome država odlučuje, gde postoji nastavak podele između mišljenja i rada, u kome smo pod dominacijom (na radnom mestu, u zajednici, ili domaćinstvu), i gde postoje nejednake mogućnosti za razvoj naših potencijala. Na kraju krajeva, kakvi ljudi se proizvode u takvom društvu? Kako Bolivarski ustav prepoznaje, alternativa koja uzima u obzir ljudski razvoj može biti samo demokratsko,

participativno i protagonističko društvo – ono u kome naše učešće, naše prakse, predstavljaju neophodan uslov za obezbeđenje našeg „kompletnog razvoja, kako individualnog tako i kolektivnog“.

Stvaranje bogatih ljudskih bića

95. Logika ljudskog razvoja ukazuje na našu potrebu da budemo u stanju da se razvijamo putem naše demokratske, participativne i protagonističke aktivnosti u svakom aspektu našeg života. Kroz revolucionarne prakse u našim zajednicama, na našim radnim mestima, i u svim našim društvenim institucijama, možemo sebe proizvesti u ono što Marks naziva „bogatim ljudskim bićima“ – bogatih u potencijalima i potrebama – za razliku od osiromašenih i osakaćenih ljudskih bića koje kapitalizam proizvodi. Razumevanje logike ljudskog razvoja pokazuje perverznu, anti-ljudsku logiku kapitala i ukazuje na alternativu koju moramo izgraditi.

96. Za razliku od hijerarhijske kapitalističke države (koju je Marks shvatao kao „motor klasnog despotizma“) i za razliku od despotizma kapitalističkog radnog mesta, samo revolucionarna demokratija može da stvori uslove u kojima možemo svakodnevno da osmišljavamo sebe kao bogata ljudska bića. Ovaj koncept je koncept demokratije u *praksi*, demokratije kao prakse, i *demokratije kao protagonizma*. Demokratija u ovom smislu – protagonistička demokratija na radnom mestu i protagonistička demokratija u naseljima, zajednicama i komunama – jeste demokratija ljudi koji sebe transformišu u revolucionarne subjekte.

Elementarni trougao socijalizma

97. Revolucionarna demokratija nije neophodna samo da bi se identifikovale potrebe i potencijali zajednica i radnika/ca, već je takođe i način da se izgrade kapaciteti protagonista i da se podstiče novi društveni odnos

između proizvođača – odnos udruženih proizvođača baziran na solidarnosti. Kako drugačije nego kroz protagonističku demokratiju u proizvodnji možemo obezbediti da proces proizvodnje bude onaj koji obogaćuje ljude i proširuje njihove kapacitete, umesto da ih sakati i osiromašuje? Kako drugačije nego kroz protagonističku demokratiju u društvu možemo obezbediti da je ono što se proizvodi zapravo ono što je potrebno da podstakne realizaciju našeg potencijala?

98. Međutim, da bi postojala demokratska proizvodnja za potrebe društva, mora biti zadovoljen suštinski preduslov: ne može postojati monopolizacija proizvoda ljudskog rada od strane pojedinaca, grupa, ili države. Drugim rečima, preduslov je društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, odnosno, prva stranica onoga što je predsednik Ugo Čavez (Hugo Chavez) nazvao „elementarnim trouglom“ socijalizma: (a) društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, što je osnova za (b) društvenu proizvodnju u organizaciji radnika/ca kako bi se (c) zadovoljile zajedničke potrebe i ciljevi.

99. Razmotrimo svaki od elementa u ovoj konkretnoj kombinaciji distribucija-proizvodnja-potrošnja.

A. Društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju

100. Društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju je od ključnog značaja, jer je to jedini način da se osigura da je naša zajednička, društvena produktivnost usmerena na slobodan razvoj *svih*, a ne korišćena da zadovolji privatne ciljeve kapitalista, grupa pojedinaca ili državnih birokrata. Međutim, društveno vlasništvo nije isto kao državno vlasništvo. Državna imovina može da bude osnova za državna kapitalistička preduzeća, hijerarhijske etatiističke firme ili firme u kojima određene grupe radnika/ca (umesto društva u celini) imaju najviše koristi od ove državne imovine.

Društveno vlasništvo, međutim, podrazumeva temeljnu demokratiju – onu u kojoj ljudi funkcionišu kao subjekti, i kao proizvođači i kao članovi društva, u određivanju namene korišćenja rezultata našeg društvenog rada.

B. Društvena proizvodnja u organizaciji radnika

101. Društvena proizvodnja organizovana od strane radnika/ca gradi nove odnose među proizvođačima – odnose saradnje i solidarnost. Za razliku od kapitalističke proizvodnje, ona omogućava radnicima/ama da zaustave „sakaćenje tela i uma“ i gubitak „svakog atoma slobode, kako u telesnim tako i u intelektualnim aktivnostima“, koji proizilaze iz razdvajanja glave i ruke. Dokle god su radnici/ce sprečeni da razvijaju svoje kapacitete kombinovanjem mišljenja i rada na radnom mestu, oni ostaju otuđena i fragmentirana ljudska bića čije uživanje se sastoji od posedovanja i konzumiranja stvari. A ako radnici/ce ne donose odluke na radnom mestu i ne razvijaju svoje potencijale, možemo biti sigurni da *neko drugi hoće*. Protagonistička demokratija na radnom mestu je neophodan uslov za pun razvoj proizvođača.

C. Zadovoljenje zajedničkih potreba i ciljeva

102. Zadovoljenje zajedničkih potreba i ciljeva fokusira se na značaj zasnivanja naših proizvodnih aktivnosti na priznavanju naše zajedničke ljudskosti i naših potreba kao pripadnika ljudske porodice. Stoga, ono naglašava značaj prevazilaženja naših ličnih interesa kako bismo razmišljali o našoj zajednici i društvu. Kako gledamo na druge ljude dok god proizvodimo samo za naše privatne svrhe? Kao na konkurente ili kao na kupce – odnosno kao na neprijatelje ili kao na sredstva kojima možemo da postignemo naše ciljeve; dakle, ostajemo otuđeni, fragmentisani, i osakaćeni. Umesto da se odnosimo prema drugim ljudima samo kroz pro-

ces razmene (i, na taj način, pokušavamo da ostvarimo najbolju moguću pogodbu za sebe), ovaj treći element elementarnog trougla socijalizma ima za cilj izgradnju one vrste odnosa sa drugima, koju karakteriše naše jedinstvo zasnovano na prepoznavanju razlike. Kao i u slučaju programa *ALBA* (Bolivarska alternativa za Amerike)², mi gradimo solidarnost među ljudima, dok istovremeno i sami sebe proizvodimo drugačije.

103. Ovaj koncept solidarnosti je centralni, jer govori da sva ljudska bića, svi delovi kolektivnog radništva, imaju pravo da se oslanjaju na „zajedničku, društvenu produktivnost“. *Pretpostavka nije da imamo individualno pravo da konzumiramo stvari bez ograničenja*, već da prepoznamo centralno mesto „potrebe radnika/ca za sopstvenim razvojem“. Dalje, naše pravo na korišćenje akumuliranog društvenog znanja i plodova rada se ne temelji na eksploataciji. Pravo da učestvujete u deobi plodova društvenog rada nemate zato što ste bili eksploatisani. Umesto toga, to je zato što ste ljudsko biće u ljudskom društvu – i zato što, kao i svi mi, imate pravo na priliku da razvijate sve svoje potencijale.

104. Istovremeno, kao ljudsko biće u ljudskom društvu takođe imate obavezu prema *drugim* članovima ove ljudske porodice – da osigurate da oni takođe imaju priliku da razvijaju svoje potencijale. Kao član ove porodice vi ste pozvani da uradite svoj deo posla – ovo je naglašeno i u Bolivarskom ustavu: Član 135. napominje „obaveze koje na osnovu solidarnosti, društvene odgovornosti i humanitarne pomoći, predstavljaju dužnost lica u skladu sa njegovim mogućnostima“.

2 Bolivarska alternativa za Amerike (ALBA) je regionalni blok osnovan 2004. godine. Cilj bloka je socijalna, politička i ekonomska integracija latinoameričkih i karijskih zemalja uz naglasak na saradnji zasnovanoj na zadovoljenju potreba svake od zemalja članica. U tom smislu ALBA, suprotstavljajući se neoliberalnim politikama i slobodnom tržištu, predstavlja alternativu međunarodnim organizacijama poput Svetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda. – prim. prev.

Nedostaci koje smo nasledili

105. Naravno, kompletiranje socijalističkog trougla nije nešto što se može desiti preko noći. Implikacije ovoga su značajne. Na primer, proizvodnja za zajedničke potrebe i ciljeve zahteva demokratski mehanizam koji će omogućiti prenošenje informacije o potrebama odozdo u cilju uključivanja ljudi u svesnu koordinaciju i planiranje. Međutim, zajedničke potrebe i ciljevi, koje se na početku identifikuju, će biti potrebe ljudi formiranih u kapitalizmu – ljudi koji su „u svakom pogledu, ekonomski, moralno i intelektualno, i dalje žigosani belegom starog društva“. Slično tome, kako proizvodnja može biti orijentisana ka društvu kada lični interes proizvođača i dalje preovlađuje? I kako, pod ovim uslovima, možemo osigurati da imovina bude zaista društvena? Bez proizvodnje zarad društvenih potreba, ne može postojati prava društvena svojina; bez društvene svojine, nema radničkog odlučivanja usmerenog ka potrebama društva; bez radničkog odlučivanja, nema transformacije ljudi i njihovih potreba. Neuspjeh poduhvata da se kompletira ovaj trougao znači da nedostaci nasleđeni iz starog društva inficiraju sve. Kako onda napraviti socijalizam za dvadeset prvi vek kada sve zavisi od svega ostalog?

Revolucionarna praksa

106. Ukratko, problem je kako stvoriti nove socijalističke muškarce i žene istovremeno sa stvaranjem novih materijalnih uslova. To se može desiti samo kroz *proces* – onaj u kome se ljudi transformišu kroz njihovu praksu. Uvek treba imati na umu koncept revolucionarne prakse – „istovremenog menjanja okolnosti i ljudske aktivnosti ili sopstvenog menjanja“. Ovaj proces, kojim se ljudi pripremaju za novo društvo, kako vidimo, može biti samo proces realne demokratije, protagonističke demokratije, demokratije kao prakse.

107. Demokratsko odlučivanje u okviru radnog mesta (umesto kapitalističkog rukovodstva i nadzora), demokratsko upravljanje ciljevima aktivnosti od strane zajednice (umesto upravljanja od strane kapitalista), proizvodnja u svrhu zadovoljavanja potreba (umesto u cilju razmene), zajedničko vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju (nasuprot privatnog ili grupnog vlasništva), demokratski, participativni i protagonistički oblik upravljanja (namesto države koja stoji nad društvom), solidarnost zasnovana na prepoznavanju naše zajedničke ljudskosti (umesto orijentacije na same sebe), fokus na razvoj ljudskog potencijala (pre nego na proizvodnju stvari) – sve ovo su sredstva za proizvodnju novih ljudskih bića, udovi novog organskog sistema, socijalizma za dvadeset prvi vek.

Vrli krug socijalizma

108. Kakve ljude stvaramo kada gradimo ovaj novi socijalizam? Oni su sasvim drugačiji od onih proizvedenih u kapitalizmu. Za razliku od „začaranog kruga kapitalizma“, socijalizam sadrži „vrli krug“. Počnimo sa (a) proizvođačima koji žive u društvu koje karakteriše solidarnost – ljudi koji prepoznaju svoje jedinstvo na osnovu razlika. Ovi proizvođači se (b) udružuju, kako bi proizvodili za potrebe društva i (c) u ovom procesu razvijaju i šire svoje kapacitete kao bogata ljudska bića. Stoga su proizvod njihove aktivnosti (d) proizvođači koji prepoznaju svoje jedinstvo i činjenicu da su potrebni jedni drugima. Oni, shodno tome, ponovo ulaze u ovaj proces vrlog kruga socijalizma.

109. Kao i začarani krug kapitalizma, ovo je, takođe, krug koji se širi. Međutim, njegov rast nije vođen logikom kapitala – logikom koja zahteva veću proizvodnju, veće korišćenje resursa Zemlje i veću potrošnju. Naprotiv, rast vođen logikom ljudskog razvoja nije kvantitativni već *kvalitativni* rast – on predstavlja razvoj svestranih, bogatih društvenih pojedinaca. Ovde ne postoje inherentne granice – sem punog razvoja celokupnog ljudskog potencijala.

Put ka ljudskom razvoju

110. U suprotnosti sa socijalističkim trouglom (društvena svojina, društvena proizvodnja i društvene potrebe), razmislite o kapitalističkom trouglu – (a) privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i (b) eksploatacija radnika zarad (c) težnje za profitom. Da li neko ozbiljno misli da to može biti put ka ljudskom razvoju?

111. Jedini put je socijalizam. Ali, znanje o tome gde želimo da idemo i putu koji nas tamo vodi, samo su početak.

112. Znamo da će kapitalizam i imperijalizam učiniti sve što mogu da nas skrenu, da nas podele, da nas ubede da nema alternative.

113. Znamo da moramo da budemo spremni za borbu.

114. Ukoliko imamo veru u ljude, ukoliko verujemo da cilj ljudskog društva mora biti da se „osigura sveukupan ljudski razvoj“, naš izbor je jasan:

115. *Socijalizam ili varvarizam.*

Tekst je prvi put objavljen kao Michael A. Lebowitz, „The Path to Human Development: Capitalism or Socialism?“, u *Monthly Review*, New York: Monthly Review Press, 2009.

www.monthlyreview.org

Majkl A. Lebovic (*Michael A. Lebowitz*) je prof. emeritus ekonomije, na *Simon Fraser* Univerzitetu u Kanadi. Njegova poslednja knjiga, *The Contradictions of 'Real Socialism': the Conductor and the Conducted*, objavljena je 2012. godine od strane *Monthly Review Press*. Među ranijim knjigama su: *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class* (2003), *Build it Now: Socialism for the Twenty-first Century* (2006), *Following Marx: Method, Critique and Crisis* (2009) i *The Socialist Alternative: Real Human Development* (2010). Između 2004. i 2010. godine radio je u Venecueli kao savetnik i direktor programa Transformativna praksa i ljudski razvoj pri Internacionalnom centru Miranda u Karakasu.

Centar za politike emancipacije (CPE) je organizacija nastala u Beogradu 2011. godine. Naš rad je posvećen promociji političkih i ekonomskih koncepata koji za cilj imaju ukidanje društvenih nejednakosti nastalih kao proizvod kapitalističkog društva. Kapitalistički način proizvodnje teži maksimizaciji profita što se postiže reprodukcijom različitih oblika eksploatacije i dominacije. Stavljanje profita u prvi plan, tako, onemogućava puno zadovoljenje potreba ljudi.

Politike emancipacije, nasuprot tome, u prvi plan ističu potpuno novu definiciju politike koja naglašava neophodnost egalitarnog uređenja celokupnog društvenog života, zasnovanog na principima solidarnosti. Stoga, CPE kroz svoj rad insistira na podsticanju borbe za neposrednu demokratiju u politici i ekonomiji. U tom smislu osnovni pravac razvoja, kakvim ga mi vidimo, predstavlja izgradnja društva demokratskog socijalizma koje jedino može maksimizirati zadovoljenje potreba ljudi i omogućiti pun razvoj potencijala svih pojedinki i pojedinaca, odnosno društva u celini.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

141.82(100)

330.342.14(100)

316.4(100)

ЛЕБОВИЦ, Мајкл А., 1937-

Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili
socijalizam? / Majkl A. Lebovic ; [prevod
Jelena Veljić]. - Beograd : Centar za
političke emancipacije, 2014 (Beograd :
Pekograf). - 44 str. ; 23 cm

Prevod dela: The path of human development:
capitalism or socialism?. - 1.000. - [O autoru]: str. 42.

ISBN 978-86-916299-1-5

a) Социјализам b) Капитализам c)

Друштвене промене

COBISS.SR-ID 209873420

